

Col·leccions singulars
a les biblioteques de la Universitat
Autònoma de Barcelona

Col·leccions singulars a les biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona

Han coordinat l'edició d'aquesta obra Carmen Farré Fiol i Joan Gómez Escofet

Vicenç Allué i Blanch, Núria Álvarez Díaz, Mercè Bausili, Carme Besson Ribas, Teresa Camps i Miró,
Marina Carbonell Ferrando, Gemma Estrugas Mora, Carmen Farré Fiol, Marta Gil, Eugeni Giral Quintana,
Joan Gómez Escofet, Mònica González Gavara, José Manuel Gutiérrez García, Néstor Herrán, Carmen Linares,
Jordi Maluquer de Motes, Jorge Molero Mesa, Conxi Muñoz Ruiz, Agustí Nieto-Galan, Jaume París, Rosa Pi Masvidal,
Martí Pumarola Batlle, Xavier Roqué, Montse Salavert Casamor, Teresa Santos, Montse Sierra, Montse Varona Alonso

DADES CATALOGRÀFIQUES RECOMANADES PEL SERVEI DE BIBLIOTEQUES
DE LA UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Col·leccions singulars a les biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona / han coordinat
l'edició d'aquesta obra Carmen Farré Fiol i Joan Gómez Escofet ; Vicenç Allué i Blanch ... [et al.]

Bellaterra : Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2013

Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Biblioteques
Biblioteques — Col·leccions especials

ISBN: 9788449028878

CDC: 027.7(467.1)

UAB

© dels textos: els autors, 2013

© d'aquesta edició: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2013

Primera edició: maig de 2013

Fotografia de la contracoberta:
Jordi Pareto

Il·lustracions:
Servei de Biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona
amb la col·laboració de Luisa Guerrero i Lali Puig

Disseny i maquetació:
Joan Buxó

Edició:
Servei de Publicacions
Universitat Autònoma de Barcelona
Edifici A
08193 Bellaterra, Cerdanyola del Vallès (Barcelona)
Tel.: 93 581 10 22. Fax: 93 581 32 39
sp@uab.cat
www.uab.cat/publicacions

Impressió:
Agpograf, SA

ISBN: 978-84-490-2887-8
Dipòsit legal: B. 9655-2013

Imprès en paper ecològic

Aquest llibre es publica sota el sistema de llicències Creative Commons segons la modalitat:

Reconeixement - NoComercial (by-nc): Es permet la generació d'obres derivades sempre que no se'n faci un ús comercial. Tampoc es pot utilitzar l'obra original amb finalitats comercials.

Presentació

Ferran Sancho, *rector de la UAB*

Les biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona són, com la mateixa institució, entitats amb una història curta; però, malgrat que van començar la seva activitat fa menys de cinquanta anys, els seus fons han assolit una importància considerable i superen en quantitat els de moltes universitats centenàries del nostre context.

Les col·leccions de fons antics de les biblioteques de la UAB són, per aquesta mateixa raó, limitades, si bé se n'han anat creant algunes d'especialitzades d'importància i valor singulars. Aquest llibre pretén donar-les a conèixer al món universitari, però també al públic en general. Moltes són col·leccions úniques, fruit del treball persistent del personal bibliotecari, del professorat i de la generositat de moltes persones particulars, que han donat o llegat a la nostra universitat els seus arxius, les seves biblioteques personals o les seves col·leccions especialitzades.

Aquestes col·leccions comprenen molts àmbits de les ciències i de les humanitats i, molt sovint, es tracta de col·leccions úniques al nostre país. Hi trobareu també un ampli ventall de tipologies documentals en llengües diverses, des dels mapes fins als audiovisuals, des de les revistes i diaris fins als cartells, des dels fons antics fins als més actuals, arxius personals i fons institucionals.

Les biblioteques de la Universitat, a més d'inventariar i catalogar aquests fons documentals, també porten a terme una tasca constant de preservació i difusió, que sovint inclou la digitalització dels documents, que després es posen a l'abast del públic general mitjançant el dipòsit digital institucional (ddd.uab.cat).

Vull expressar des d'aquí el meu reconeixement als autors d'aquest llibre, als membres de la UAB que de dia en dia treballen per enriquir les nostres col·leccions bibliogràfiques i, especialment, a totes les persones que amb la seva generositat ajuden a enriquir els fons documentals de la nostra universitat.

Arxius de Ciència

Xavier Roqué, Agustí Nieto-Galan, Jorge Molero Mesa²

L'activitat científica deixa un rastre privat que és, tanmateix, absolutament rellevant per comprendre-la en la seva dimensió històrica i examinar el seu paper en l'esfera pública. Entre altres tipus de documents i objectes, integren el rastre de la ciència contemporània quaderns i notes de recerca, cartes, postals, fotografies, plànols, discs durs, disquets, còpies de circulars i minuts de reunions, apunts per a classes, manuscrits d'articles i llibres, galerades, esborranys de xerrades, invitacions, informes tècnics o d'avaluació, sol·licituds de projectes, models d'instruments, prototips o catàlegs. Tots aquests exemples corresponen de fet a elements dels fons d'arxius personals i institucionals de caràcter científic que es conserven a les biblioteques i arxius de la Universitat Autònoma de Barcelona. En altres països, la quantitat i qualitat d'aquesta mena d'arxius són congruents amb el grau de desenvolupament científic i de consciència personal i institucional de pertànyer a una tradició investigadora; a Catalunya s'ha assolit el desenvolupament, però no encara la consciència, i els arxius de ciència no tenen encara la consideració que es mereixen. La UAB, però, és la seu del Servei d'Arxius de Ciència (SAC, www.sac.cat), una iniciativa única a Catalunya (i a Espanya) que té com a objectiu primordial promoure de manera sistemàtica i coordinada la conservació, l'estudi i la difusió dels arxius de ciència. El SAC ha col·laborat amb el Servei de Biblioteques, l'Arxiu General i la Biblioteca de Ciència i Tecnologia de la UAB en la captació, catalogació i difusió de diversos fons científics. En aquest capítol presentem aquestes actuacions i les emmarquem en el context de creació d'una estructura estable activa en l'àmbit dels arxius de ciència.

El Servei d'Arxius de Ciència: orígens i desenvolupament

El Servei d'Arxius de Ciència va néixer com un node d'informació sobre arxius, però amb el temps ha esdevingut també un centre de difusió de la cultura científica i un servei de suport a la recerca. Com a servei d'arxius, el SAC contribueix a la localització,

2 Aquest capítol està basat en diferents publicacions prèvies: ROQUÉ, X. «La memòria de la ciència contemporània: el Servei d'Arxius de Ciència». A: Bertomeu, J. R.; García Belmar, A. Eds. *Obrint les caixes negres. Col·lecció d'instruments científics de la Universitat de València*. València: Universitat de València, 2002. P. 133-48; BORFO, A.; ROQUÉ, X. «El Servei d'Arxius de Ciència». *Biblioteca Informacions* 26 (febrer de 2003): 19; ROQUÉ, X. «Els arxius de Josep Maria Millàs i Vallicrosa i Eduard Millàs i Vendrell, a la Biblioteca de Ciència i Tecnologia». *Biblioteca Informacions* 38 (abril de 2010): 21-4. Hem utilitzat també els textos redactats per al web del Servei d'Arxius de Ciència (<http://www.sac.cat>) per X. Roqué, Jordi Sequero i Sara Fajula, així com les descripcions de fons redactades per diversos col·laboradors i becaris del Servei: Carlos Acosta, Sara Fajula, Sara Lugo, Tania Trigo i José Joaquín Varela. Agraïm finalment la col·laboració del personal de la Biblioteca de Ciència i Tecnologia, i les intervencions decisives del director del Servei de Biblioteques, Joan Gómez Escofet, en la captació per a la UAB d'alguns dels fons que descrivim.

el tractament i la preservació del patrimoni documental de la ciència, la tecnologia i la medicina contemporànies; com a centre de cultura científica, el SAC fomenta el coneixement de les pràctiques de la ciència a partir de documents originals; finalment, com a servei de suport a la recerca, el SAC promou la recerca històrica d'excel·lència sobre la ciència, la tecnologia i la medicina, especialment a través del desenvolupament de línies de treball originades per les activitats de tractament i estudi de fons d'arxiu. Localitzat al Centre d'Història de la Ciència (CEHIC), a la Facultat de Ciències de la UAB, el SAC no és una institució dipositària de fons, sinó un node d'informació que treballa conjuntament amb els arxius existents i amb la comunitat acadèmica. A més del de la UAB, el Servei d'Arxius de Ciència té el suport estable del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (entre 2003 i 2010 Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació) i l'Institut d'Estudis Catalans.

La idea de crear un Servei d'Arxius de Ciència va sorgir a mitjan dècada dels noranta en el si del CEHIC i la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica (SCHCT), filial de l'Institut d'Estudis Catalans. La iniciativa estava inspirada en serveis anàlegs que funcionaven a països com els Estats Units (Center for History of Physics and Allied Sciences, American Institute of Physics, creat el 1961) o la Gran Bretanya (National Cataloguing Unit for the Archives of Contemporary Scientists, creada el 1973, des de 2010 Centre for Scientific Archives @ The Science Museum). L'oportunitat de donar forma al projecte va sorgir dins l'Institut d'Estudis Catalans l'estiu de 2001, en convocar-se un ajut a projectes de recerca que constituïssin «corpus, recopilacions de documents o bases de dades referents als Països Catalans» que fossin «assimilables a projectes que es fan o s'han fet en altres països». El projecte Creació d'un Servei d'Arxius de Ciència va ser aprovat amb pressupost per a tres anys.

El novembre de 2001 es va constituir una comissió gestora integrada per Antoni Borfo (aleshores responsable de l'Arxiu General de la UAB i membre de la Secció d'Universitats i Recerca del Consell Internacional d'Arxius), David Jou (catedràtic de Física de la UAB, membre de l'IEC i director del projecte), Víctor Navarro Brotons (catedràtic d'Història de la Ciència de la Universitat de València), Antoni Roca-Rosell (professor d'Història de la Ciència de la Universitat Politècnica de Catalunya i president de la SCHCT) i Xavier Roqué (professor d'Història de la Ciència de la UAB i coordinador del projecte). En el marc d'aquest projecte inicial, el març de 2003, el Servei va publicar el seu primer web, i poc després es va presentar internacionalment en societat en el primer Congrés Internacional sobre Arxius de Ciència, celebrat a Edinburg entre el 9 i l'11 d'abril de 2003. El 2004 el projecte va optar a una nova convocatòria de l'IEC i va assolir la continuació per al període 2005-2007. Un dels objectius explícits del projecte en aquesta segona fase era la signatura d'un conveni que el dotés d'una base institucional àmplia i estable; hi contribuïa la dotació el 2003, en règim de cofinançament, d'una plaça estable de tècnic de suport a la recerca. El pas decisiu en la consolidació del SAC es va produir l'any 2007 amb la signatura d'un conveni entre el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, l'Institut d'Estudis Catalans i la Universitat Autònoma de Barcelona, per promoure conjuntament el Servei d'Arxius de Ciència. Aquest conveni, que s'ha renovat anualment fins a l'actualitat, ha permès al Servei aprofundir en la recuperació d'arxius científics i estendre les seves activitats a la divulgació de la cultura científica i el suport a la recerca.

Àmbits d'actuació del SAC

El SAC treballa en la localització de fons de científics o institucions del domini lingüístic català; la realització de classificacions i catàlegs; i la recuperació, preservació i difusió de les veus de científics, metges i tecnòlegs, recollides en entrevistes personals o intervencions públiques. L'àmbit cronològic d'actuació és preferentment el segle xx fins al moment actual; l'àmbit geogràfic és molt ampli: encara que la majoria dels fons localitzats estan preservats a Catalunya, València i les Illes, el Servei s'interessa també pels fons dipositats a la resta de l'Estat o en altres països, com és ara el cas dels fons relacionats amb investigadors que es van haver d'exiliar a causa de la Guerra Civil. Un dels exemples destacats en aquest sentit és la col·laboració amb l'Instituto Colombiano de Geología y Minería, dipositari del fons del paleontòleg i geòleg José Royo i Gómez (1895-1961), fons que inclou les actes de l'Ateneu Espanyol Republicà de Bogotà.³ Però, a més d'interessar-se pels arxius dipositats, el SAC pretén que la informació sobre aquests fons, així com les garanties sobre la seva conservació i ús per part de la comunitat científica, estimulin el dipòsit d'aquells fons, especialment de caràcter personal, que no han estat cedits a cap institució i corren el risc de perdre's.

La tipologia dels arxius de ciència és molt diversa, tant pel que fa a les disciplines i els períodes coberts, com al format, el suport i l'estat de conservació dels documents que els integren. El seu tractament, doncs, comprèn diverses actuacions: la identificació i ordenació; l'adequació física, conservació i protecció; i la transcripció o digitalització. La catalogació és duu a terme sota un criteri comú d'actuació, basat en la Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC). El Servei d'Arxius de Ciència col·labora en tots aquests àmbits amb les institucions dipositàries, a través de la signatura de convenis, l'adopció d'acords o la dotació de beques. A banda dels catàlegs realitzats pel mateix Servei, s'ofereix a les institucions dipositàries la possibilitat de fer migrar els instruments de descripció dels catàlegs de què disposen a la base de dades del Servei, accessible a través del seu web. La migració pot comportar tasques d'adequació i correcció d'aquests instruments de descripció.

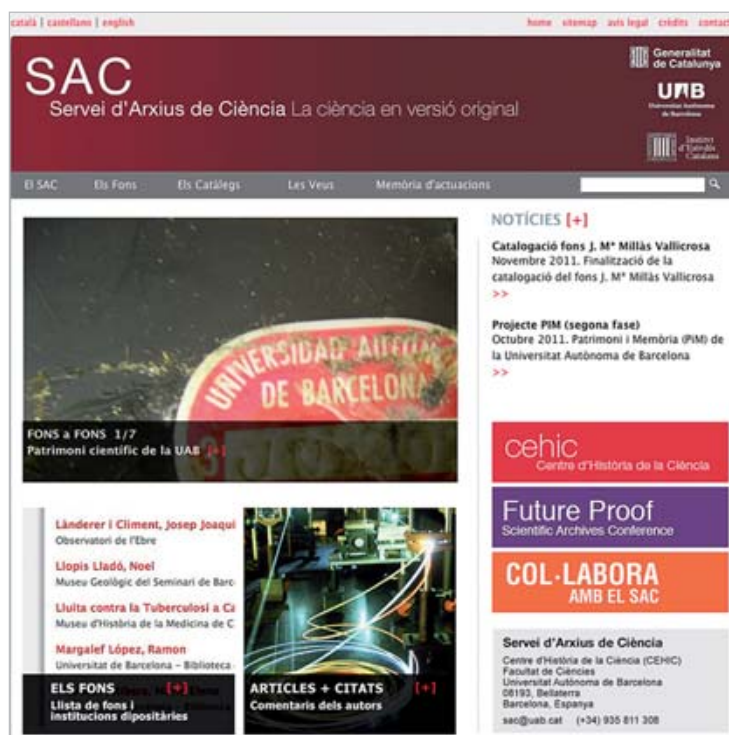
El SAC i el Servei de Biblioteques de la UAB

Des que es va crear, el SAC ha col·laborat amb el Servei de Biblioteques i amb la Biblioteca de Ciència i Tecnologia en particular, en les actuacions que implicaven arxius de ciència vinculats a la UAB o que hi havien estat dipositats. La majoria d'aquests fons són personals, però hi ha dos casos molt significatius d'arxius institucionals.

El fons Sunyer

Entre els fons personals destaca el del matemàtic Ferran Sunyer i Balaguer (1912-1967), objecte d'un dels projectes pilots del SAC. Sunyer va ser un dels pocs matemàtics actius internacionalment a Espanya entre els anys 1940 i 1970. El seu arxiu, cedit

3 Vegeu: ACOSTA, Carlos. *La historia de Ingeominas. 90 años de geología oficial en Colombia*. Bogotà: Ingeominas, 2007.

Promogut per la Universitat Autònoma de Barcelona, amb la col·laboració del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans, el SAC és un instrument adient per a la preservació i difusió dels arxius científics catalans.

dora i de les relacions socioprofessionals d'un dels matemàtics catalans més destacats del segle xx. El Servei d'Arxius de Ciència va crear un quadre de classificació amb la col·laboració del biògraf de Sunyer, Antoni Malet; posteriorment el fons es va catalogar i es van crear els registres que descriuen el contingut dels diferents documents; finalment, el Servei de Biblioteques es va ocupar de la revisió lingüística dels registres i de la digitalització del fons per incloure'l al Dipòsit Digital de Documents juntament amb altres fons d'arxiu singulars.⁴

El fons Millàs

La Biblioteca de Ciència i Tecnologia també acull, des de l'any 2000, el fons d'arxiu de Josep Maria Millàs i Vallicrosa (1897-1970), pioner de la història de la ciència a Espanya i Catalunya, i el del seu fill Eduard Millàs i Vendrell (Barcelona, 1937–Barcelona, 1999), filòleg i historiador de la ciència. L'arxiu de Josep Maria Millàs consta de nou caps de conservació que ocupen aproximadament 1,2 ml. El fons ha estat parcialment inventariat per la Biblioteca de Ciència i Tecnologia; l'inventari i classificació definitius són un projecte en curs del SAC. Hi ha set caps més que contenen més de setanta carpetes d'anells i que ocupen aproximadament 2,5 ml; la major part dels documents que l'integren corresponen a apunts i notes manuscrites sobre textos cabdals de la història de l'astronomia antiga i àrab medieval, la preparació de treballs publicats i, sobretot, l'ensenyament universitari d'aquestes matèries. Aquests documents també formen part d'un projecte en curs de condicionament, inventari i classificació per part del SAC.

⁴ Dipòsit Digital de Documents > Fons personals > Ferran Sunyer i Balaguer (ddd.uab.cat/collection/fsunyeracor). Sobre Sunyer, vegeu MALET, A. *Ferran Sunyer i Balaguer (1912-1967)*. Barcelona: IEC, 1995.

La correspondència addicional que conté l'arxiu mostra la trajectòria institucional de Millàs i Vallicrosa. La seva elecció com a president de l'Acadèmia Internacional d'Història de la Ciència, el 1958, i la celebració a Barcelona, el 1959, del 9è Congrés Internacional d'Història de la Ciència, que va presidir, només van ser la culminació de les relacions que Millàs havia conreat abans de la Guerra Civil. L'arxiu documenta aquesta activitat, tant pel que fa a l'assistència o organització de congressos, com a la participació en comissions internacionals.

El fons Millàs il·lumina aspectes complementaris de la recerca, la institucionalització i l'ensenyament de la història de la ciència a Espanya i Catalunya, i constitueix una font essencial per conèixer-ne l'evolució des de la dècada dels anys trenta fins al final del segle xx. En el cas del fons Millàs Vallicrosa, l'epistolari documenta la seva formació i activitat acadèmica i permet reconstruir la gènesi i la difusió d'alguns dels seus treballs més coneguts, com ara *l'Assaig sobre les idees físiques i matemàtiques a la Catalunya medieval* (Barcelona: Institut Patxot, 1931). Ocupa un lloc preferent en aquest epistolari la correspondència amb George Sarton (1884-1956), l'historiador belga que el 1913 va fundar i editar fins al 1952 la revista *Isis* —probablement la revista més prestigiosa de la disciplina, des de 1924 l'òrgan de la History of Science Society dels Estats Units— i va promoure la institucionalització de la història de la ciència. La col·lecció dipositada a la UAB conté els originals de les cartes de Sarton, documents molt rellevants per traçar la història de la història de la ciència a Espanya i Catalunya i la seva dimensió internacional.⁵

Josep M. Millàs Vallicrosa

Josep M. Millàs i Vallicrosa (1897–1970) va excel·lir en l'estudi de la història de la ciència a l'al-Andalus i la seva relació amb la ciència medieval europea. Va ser membre de nombroses associacions internacionals i va presidir l'Académie Internationale d'Histoire des Sciences i l'Asociación para la Historia de la Ciencia Española.

5 GLICK, T. F. «Éloge. José María Millàs Vallicrosa (1897-1970) and the founding of the history of science in Spain». *Isis*, 68 (1977): 276-83; GLICK, T. F. *George Sarton i la història de la ciència a Espanya*. Traducció catalana de Mercè Viladrich (Barcelona: CSIC, 1990). Entre 1929 i 1955 Sarton i Millàs es van intercanviar 75 cartes (40 de Millàs a Sarton, 35 de Sarton a Millàs) en anglès, castellà, francès i àrab. Aquesta correspondència era coneguda gràcies a la publicació, per part de Thomas F. Glick, de les transcripcions de les cartes entre Sarton i els arabistes espanyols: el mateix Millàs, Miguel Asín Palacios (1871-1944), José A. Sánchez Pérez (1881-1958) i Ángel González Palencia (1889-1949), entre d'altres (als Thomas F. Glick Papers, dipositats a la Universitat de Texas a Austin, hi ha una capsa relacionada amb aquesta edició: 96-280/4 George Sarton, *La història de la ciència a Espanya. Correspondence and miscellaneous*. Galleys. HSS Seattle, 1990). Moltes de les cartes de Sarton a Millàs van ser mecanografiades i Glick les va localitzar als Sarton Papers (Houghton Library, Harvard University), juntament amb la totalitat de les cartes de Millàs a Sarton; per a les cartes manuscrites de Sarton (9), Glick va citar els «Papers personals de J. M. Millàs Vallicrosa».

DVRANTE VEINTE AÑOS
 NVMEROSÍSIMAS OBSERVACIONES CLÍ
 NICAS DE PRESTIGIOSOS DOCTORES
 han demostrado plenamente el valor terapéutico de la
HEMO-ANTITOXINA Y DEL SVERO
RAVETLLAT - PLA

EN ESTE TIEMPO, LA CONCEPCIÓN
 etiopatogénica de la tuberculosis, en la que
 se basan tales medicamentos, ha sido ra-
 tificada por las investigaciones bacterio-
 lógicas al comprobar el polimorfismo
 del germen causal y la diversa pa-
 togenicidad de sus formas.

*LA CLÍNICA Y LA INVESTIGACIÓN CONVERDAN EN
 TESTIMONIAR LA EFICACIA Y LA VIRTVALIDAD DE
 ESTOS PRODVCTOS*

INSTITVTO RAVETLLAT - PLA
 Avenida de la Virgen de Montserrat, 114.- Barcelona.

Cartell de propaganda comercial de l'Institut Ravetllat-Pla. L'Institut va ser fundat pel veterinari Joaquim Ravetllat i Estech i el metge Ramon Pla i Armengol l'any 1919, i estava dedicat als estudis sobre la tuberculosi i a l'elaboració de dos productes antituberculosos: l'hemoantitoxina i el sèrum Ravetllat-Pla.

Dels documents es desprèn que aquestes relacions interessaven els investigadors però també els gestors científics de l'Espanya de Franco, que hi veien una eina de legitimitat. El fons inclou una carta de José María Albareda (1902-1966), el poderós secretari general del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) fins al 1966, demanant una nota sobre la participació espanyola al VI Congrés Internacional d'Història de les Ciències (Amsterdam), «a fin de incluírlo en el folleto acerca de la participación española en las Reuniones Internacionales» (Albareda a Millàs, 19/9/1950; el programa del Congrés es troba a la capsa I, carpeta 5, «Congressos»). Pel que fa a la recerca, els estudis mecanografiats i els esborranys de publicacions documenten el procés d'investigació i la col·laboració entre estudiosos de diferents països. Cap al final de la trajectòria acadèmica de Millàs i Vallicrosa, la creació de nous organismes públics de gestió de la recerca a Espanya, com ara la Comissió Assessora per a la Investigació Científica i Tècnica (1958), va comportar la transició a un model de finançament per projectes. Una carta de Juan M. Martínez Moreno, director general d'Ensenyament Universitari, detalla el funcionament d'aquests projectes incipients, tant pel que fa a la retribució de personal i la distribució d'ajuts, com a les despeses en material o la dotació de beques; s'hi fa referència a un contracte que, un cop signat, havia de ser remès al Ministeri d'Hisenda (Martínez Moreno a Millàs, 12/11/1963).

L'arxiu d'Eduard Millàs, per la seva banda, està format essencialment per documents relacionats amb la docència. L'abast i el caràcter de la documentació, així com l'èmfasi en l'ensenyament, en fan un arxiu singular, perquè sovint s'avalua l'interès d'un arxiu científic per la seva relació amb la recerca més que no pas amb la docència. Tanmateix, ambdós aspectes estan íntimament relacionats i en el cas dels fons personals sovint se superposen. Les anotacions minucioses i pulcres d'Eduard Millàs sobre l'*Almagest* de Ptolemeu, la *Física* d'Aristòtil o els càlculs de moviments planetaris d'Ibn al-Banna no només il·lustren el rigor docent del seu autor sinó que també poden ser útils per a altres investigadors, d'aquí l'interès de conservar-les.

Altres fons

La Biblioteca de Ciència i Tecnologia ha tingut també la iniciativa d'acollir i classificar diversos fons personals d'investigadors de la UAB, com el del professor Josep Egozcue i Cuixart (1940-2006), un dels fundadors de la Universitat i expert en biologia de la reproducció i bioètica, fons cedit pel Departament de Biologia Cel·lular, de Fisiologia i d'Immunologia i format per una col·lecció de separates d'articles; o el de la professora María Cristina Vicente (1948-2000), zoòloga i professora del mateix departament, que inclou separates d'articles científics i l'epistolari professional. La biblioteca també conserva el fons del geòleg d'origen suís Otto Wilhem Gutzwiller (1889-1958).⁶

El SAC i la Biblioteca de Ciència i Tecnologia col·laboren actualment en el projecte de digitalització de l'arxiu personal del físic Pere Pascual de Sans (1934-2006), un dels arxius personals més importants per a la història de la física a Espanya en la segona meitat del segle XX. El fons conté uns 3.400 documents, distribuïts en 62 carpetes de conservació, relacionats amb la intensa activitat docent, de gestió i de recerca de Pere Pascual. Conservat fins al 2009 al seu despatx del Departament de Física Fonamental

6 Vegeu Biblioteques> Fons i equipaments> Fons personals.

Josep Egozcue i Cuixart, (1940–2006) va ser un dels pioners a Espanya en la investigació de les tècniques de reproducció assistida que van permetre la fecundació *in vitro*. Aquí el podem veure fent el discurs, com a secretari general de la UAB, a l'acte d'inauguració del curs acadèmic 1988–1989.

la docència. Aquests documents han estat adequats físicament i catalogats, i recentment s'ha obtingut una subvenció, tramitada per la Biblioteca de Ciència i Tecnologia, per digitalitzar íntegrament l'arxiu i assegurar-ne la preservació en un repositori digital. Aquesta actuació és un bon exemple del treball transversal (interuniversitari, entre diferents instàncies de la mateixa universitat, entre físics, historiadors, arxivistes i bibliotecaris) que l'existència d'una plataforma com el SAC propicia.

Aquesta mena de col·laboració ha estat igualment decisiva per recuperar un arxiu de naturalesa ben diferent dels que hem descrit fins ara. Es tracta de la biblioteca i arxiu de l'Institut Ravetllat-Pla, fundat el 1923 pel veterinari Joaquim Ravetllat i Estech (1871-1923) i el metge Ramon Pla i Armengol (1880-1958). L'Institut estava dedicat a l'estudi de la tuberculosi i a l'elaboració de dos productes antituberculosos: l'hemoantitoxina i el sèrum Ravetllat-Pla, obtinguts de cavalls immunitzats amb bacteries tuberculososes definides sota la teoria de Ravetllat, que defensava la variabilitat del bacil tuberculós. Aquesta circumstància va dur l'Institut a crear una complexa maquinària de legitimació, tant en l'àmbit científic com en el comercial. Des de 1924, va distribuir els seus productes a l'Amèrica Llatina, principalment a l'Argentina, el Brasil, Xile, Colòmbia, Costa Rica, Cuba, l'Equador, El Salvador, Mèxic, el Perú, l'Uruguai i Veneçuela. A través dels agents comercials que tenia en cada país i de la revista *La Clínica*, l'Institut va aconseguir arribar directament a metges i científics locals, i va crear una important xarxa d'intercanvi, apropiació i redefinició de coneixement científic que involucrava científics llatinoamericans, espanyols i de la resta d'Europa.

L'arxiu de l'Institut va ser donat el juliol de 2009 a la Unitat d'Història de la Medicina de la UAB per Núria Pla i Montseny, filla del fundador de l'Institut i directora del laboratori a partir dels anys quaranta. El fons està constituït per documentació científica i comercial i té un volum aproximat de cinquanta metres lineals. El fons relatiu a l'àrea comercial el componen els informes mèdics (fitxes de visita) realitzats pels agents comercials en cada localitat, les targetes d'enviament i sol·licitud de mostres gratuïtes, i també la documentació comptable (llibres majors, llibres diaris, inventaris, rebuts, factures, pagaments i matrícules d'operaris...). La xarxa científicocomercial creada per l'Institut es va mantenir activa, de manera sorprenent, fins a l'any 1980, en què el

i Constituents de la Matèria de la Facultat de Física de la Universitat de Barcelona, i destinat al Centro de Ciencias de Benasque Pedro Pascual, que ell mateix va fundar l'any 1995, un acord entre el responsable del fons i el SAC va permetre el trasllat de l'arxiu al CEHIC per catalogar-lo. El fons conté correspondència diversa del període 1962-2002, com també nombrosos documents relatius al CERN, el Grup Interuniversitari de Física Teòrica i d'Altes Energies (GIFT), el Comitè Acadèmic de la Universitat de Barcelona, la Fundació Bosch i Gimpera o el Parc Científic de Barcelona, entre d'altres. Conté també una col·lecció extraordinària d'apunts manuscrits sobre temes de física relacionats amb

Ministeri de Sanitat i Seguretat Social no va renovar la llicència comercial. La riquesa documental, la seva heterogeneïtat i l'ampli període històric que cobreix aquest fons, el converteixen en un cas únic en la conservació d'aquest tipus de patrimoni. Així mateix, la varietat temàtica del contingut fa que aquest arxiu sigui una font d'informació molt valuosa per a l'estudi de la medicina, la indústria farmacèutica i la veterinària a Catalunya al llarg del segle xx.

Les tasques de recuperació d'aquesta documentació van començar l'estiu de 2008 de la mà del CEHIC i el Servei de Biblioteques de la UAB. Una vegada recuperat el fons, el SAC es va fer càrrec de l'adaptació física del material d'arxiu (neteja i desinfecció), de l'ordenació física i conceptual del material i de la realització de l'inventari previ i del catàleg (en curs).

El SAC i arxius vinculats a la UAB

No podem deixar de fer referència a dues actuacions sobre arxius d'institucions estretament vinculades a la UAB: l'Institut Català de Paleontologia Miquel Crusafont i el laboratori de Llum Sincrotró.

Fons Crusafont

Miquel Crusafont i Pairó (1910-1983) va ser un dels científics catalans més reconeguts en les dècades centrals del segle xx. Des de la Secció de Paleontologia del Museu d'Història de Sabadell i l'Institut Provincial de Paleontologia, Crusafont va desenvolupar una àmplia tasca de recerca, excavació i protecció del patrimoni fòssil de Catalunya i Espanya. També va destacar com a divulgador de la ciència. El seu fons d'arxiu, dipositat a l'Institut Català de Paleontologia Miquel Crusafont, amb seu a Sabadell i a la UAB, conté part de la història de la paleontologia i la geologia europea del segle passat. S'hi conserven nombrosos documents relatius a les investigacions i activitats del paleontòleg, des d'esborranys de publicacions fins a materials per a cursos, congressos i conferències; i, sobretot, centenars de cartes que el científic català va escriure i rebre dels seus col·legues i amics.

El SAC va signar un conveni amb l'Institut Català de Paleontologia per iniciar la catalogació d'aquest fons. Des del 2005 fins al moment actual s'han creat prop de 12.000 registres de documents personals, professionals i acadèmics, entre els quals predominen les cartes. Els documents s'han ordenat cronològicament i s'han arxivat en carpetes i suports nous, degudament retolats per conservar al màxim la nomenclatura de l'inventari original.

Miquel Crusafont i Pairó (1910–1983) va ser un paleontòleg català especialitzat en mamífers que va fundar, el 1969, l'Institut precedent de l'actual Institut Català de Paleontologia de Sabadell, que avui porta el seu nom.

Fons històric d'ALBA

L'altre exemple representatiu de les actuacions institucionals relacionades amb els arxius de ciència té a veure amb la instal·lació científica més gran de Catalunya, el Laboratori de Llum de Síncrotró ALBA. La inauguració del laboratori, l'abril de 2010, va culminar un llarg procés de negociacions entre institucions, elaboració del projecte i construcció del laboratori. La documentació generada ha estat ordenada i catalogada per personal del SAC amb l'objectiu de conformar l'embrió de l'arxiu històric del laboratori. El SAC ha completat una descripció global del fons, que reflecteix les transformacions institucionals d'ALBA, el seu organigrama i estructura legal, i que documenta les etapes principals del procés de disseny i construcció d'aquesta infraestructura. S'hi inclouen diferents conjunts de documents relatius a les relacions amb laboratoris de llum de síncrotró a Europa, el Canadà, els Estats Units i el Japó; també s'han catalogat els documents relatius als contactes amb la Joint Universities Accelerator School, els informes que es van realitzar sobre els acceleradors de partícules ja existents, i el material resultant d'unes jornades sobre les aplicacions industrials de la radiació de síncrotró celebrades entre usuaris potencials del laboratori. Pel que fa a l'estructura jurídica, es conserven els convenis entre les diferents institucions que financen la infraestructura, així com també els pressupostos i els plans de treball. Quant al procés de planificació, es conserven els estudis tècnics a partir dels quals es va decidir la grandària de l'accelerador i el nombre d'estacions experimentals (i com es va anar modificant el projecte amb el temps), a més dels estudis geotècnics del terreny i les especificacions constructives. Aquest arxiu permetrà entendre el procés de presa de decisions relacionades amb una infraestructura científica cabdal.⁷

El Laboratori de Llum de Síncrotró ALBA es va inaugurar l'abril de 2010. És la infraestructura científica més gran de l'Estat espanyol, imprescindible, entre d'altres, per als estudis de nanotecnologia. L'extractor de la UAB Ramon Pascual de Sans va dirigir el grup de científics que van proposar la construcció del síncrotró.

7 Vegeu PASCUAL DE SANS, Ramon. «El projecte de font de llum de síncrotró al Vallès». *Coneixement i Societat* 1 (2003): 80-103.

Fons bibliogràfics per a la història de la ciència

Xavier Roqué, Agustí Nieto-Galan, Jorge Molero Mesa⁸

El Fons d'Història de la Ciència, dipositat a la Biblioteca de Ciència i Tecnologia i a la Biblioteca de la Facultat de Medicina, va acollir originàriament, des de 1992, la col·lecció de l'antic Seminari d'Història de les Ciències reunida pels catedràtics de la UAB Albert Dou i Mas de Xexàs (1915-2009) i Manuel García Doncel (n. 1930) i cedida a la UAB pel Centre Borja de Sant Cugat del Vallès. A partir d'aquesta donació inicial el fons s'ha enriquit de manera considerable. Avui comprèn les col·leccions, completes en molts casos, de més de 50 publicacions periòdiques d'història de la ciència (més de 30 subscripcions actives); prop de 10.000 volums de bibliografia primària i secundària, incloent-hi les col·leccions en microfita Landmarks of Science i Landmarks II; i els microfilms, organitzats en 79 col·leccions de material d'arxiu, que integren l'Archive for History of Quantum Physics. També hi podem trobar el fons bibliogràfic del filòleg i historiador de la ciència Josep Maria Millàs i Vallicrosa (Santa Coloma de Farners, 1897-Barcelona, 1970), especialitzat en ciència àrab, instruments científics, història de l'astronomia i les matemàtiques i poesia hebrea medieval; els fons bibliohemerogràfics de l'Institut Ravetllat-Pla, una biblioteca especialitzada en tuberculosi d'uns tres mil volums, i una font imprescindible per al coneixement de l'origen i el desenvolupament de la indústria catalana, en el vessant mèdic, farmacèutic i veterinari, com també de les seves relacions amb els països llatinoamericans. Més recentment s'ha començat a formar un fons dedicat específicament a la història de la informàtica a Espanya i a Catalunya, en un projecte en el qual col·

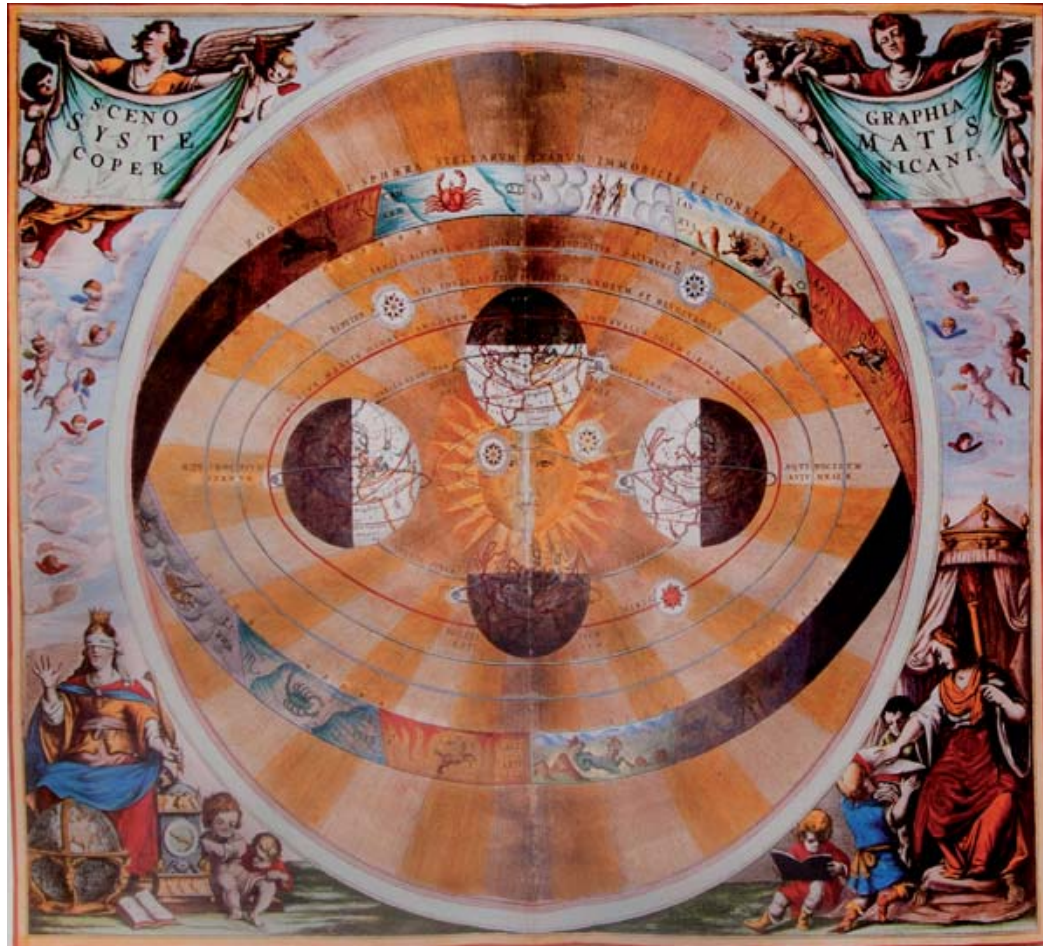
La decoració dels llibres d'hores era moltes vegades sorprenentment realista i detallada. Aquest n'és un exemple, extret del manuscrit *Lasting Hours*, datat entre 1475 i 1483.

8 Aquest capítol es basa en algunes publicacions prèvies: ROQUÉ, X. «El Fons Millàs de la secció d'Història de la Ciència de la Biblioteca de Ciències i d'Enginyeries». *Biblioteca Informacions* 22 (desembre de 2000): 8-10; CEHIC. *CEHIC 10 anys. Memòria 1995-2005*. Bellaterra: Centre d'Història de la Ciència, 2005. P. 22-3; MOLERO MESA, Jorge; GUTIÉRREZ GARCÍA, José Manuel. «Recuperació del nostre patrimoni historicocientífic. La biblioteca de l'Institut Ravetllat-Pla, a la UAB». *Biblioteca Informacions* 34 (gener de 2008): 10-1.

laboren els responsables de la Biblioteca, el Servei d'Informàtica, el Departament d'Informàtica i el CEHIC. Proporcionarem alguns detalls de tots d'aquests fons en les pròximes seccions.

Aquest gravat escenifica la centralitat del sol, segons el sistema copernicà, a l'obra *Atlas coelestis* (1660), de Cellarius. Copèrnic va descobrir l'estructura del sistema solar, que va publicar en el seu llibre *De revolutionibus orbium coelestium* el 1543.

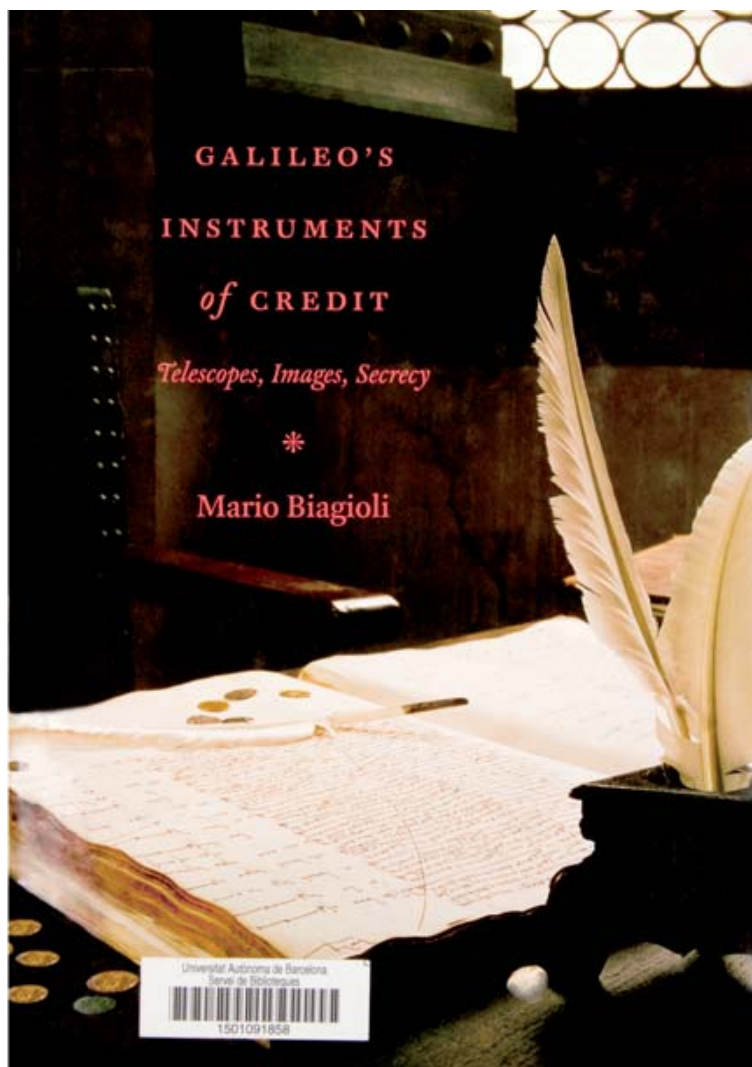

Fons bibliogràfic

Els més de quatre mil volums que integren el nucli del fons bibliogràfic fan d'aquesta secció de la Biblioteca de Ciència i Tecnologia una de les més completes en el seu àmbit a Catalunya i a l'Estat espanyol. La col·lecció és particularment important pel que fa al desenvolupament de les ciències físicomatemàtiques i reflecteix el criteri dels investigadors que, des dels anys seixanta, van començar a formar-la. Juntament amb les principals monografies històriques relatives a aquest desenvolupament, especialment des del segle XVII, el fons conté nombroses bibliografies i obres de referència que no han perdut vigència i utilitat en el nou entorn digital, com ara la bibliografia sobre història de la geologia, en cinc volums, editada per W. A. S. Sarjeant, *Geologists and the history of geology: an international bibliography from the origins to 1978* (Krieger, 1986), o la guia d'història de les matemàtiques de Kenneth O. May, *Bibliography and research manual of the history of mathematics* (University of Toronto Press, 1973). El fons es distingeix també perquè inclou edicions importants, històricament valu-

ses en elles mateixes, d'obres completes o manuscrits de científics, entre les quals destaquen l'edició dels manuscrits matemàtics d'Isaac Newton, en vuit volums, per D. T. Whiteside (*The Mathematical Papers of Isaac Newton*, Cambridge University Press, 1967-1981); l'edició completa, incloent-hi facsímils d'obres publicades i manuscrits, de les obres de Nicolau Copèrnic (*Nikolaus Kopernikus. Gesamtausgabe*, Oldenbourg, 1944-1949); la històrica edició nacional de les obres de Galileu Galilei a cura d'Antonio Favaro (1890-1909), en vint volums, en la reedició de 1968 (*Le opere di Galileo Galilei*, Barbera, 1968); i les edicions en curs de les obres, correspondència i manuscrits d'Albert Einstein (*The collected papers of Albert Einstein*, Princeton University Press, 1987-), i Niels Bohr (*Collected works*, North Holland, 1971-).

Pel que fa a la col·lecció de publicacions periòdiques, conté les sèries completes de les revistes més prestigioses i citades de la disciplina, des d'*Isis* fins al *British Journal for the History of Science*, passant per *Annals of Science*, *Archive for History of Exact Sciences*, *Historical Studies in the Physical Sciences* i *History of Science*.

Un dels nombrosos documents que parla de Galileu, considerat el pare de la ciència moderna, i dels aparells de ciència del seu temps a la primèria del segle XVII.

Microfitxes i microfilms

Landmarks of Science conté més de 4.000 volums i 60 publicacions periòdiques, corresponents a monografies o revistes científiques cabdals impreses entre els segles XVII i XX. Es tracta de fonts primàries que en molts casos no es troben en altres biblioteques catalanes. A tall d'exemple, hi trobareu l'*Opticks*, d'Isaac Newton, en l'edició anglesa de 1704; la *Histoire de la création naturelle*, de J. B. Lamarck, en una edició de 1875; *The origin of species*, de Charles Darwin, en una edició de 1859; i sèries completes de les primeres publicacions periòdiques científiques, com ara *Philosophical Transactions of the Royal Society* (Londres, 1665) o *Journal des Savants* (París, 1665). Atès que les reproduccions són en format microforma, per poder-les consultar cal fer servir els lectors disponibles a la Biblioteca de Ciència i Tecnologia.

L'Archive for History of Quantum Physics, per la seva banda, és el resultat d'un projecte documental i historiogràfic impulsat per l'American Physical Society i l'American Philosophical Society. L'arxiu reuneix, en prop de 300 microfilms, documents

Einstein durant una excursió al monestir de Poblet, amb Rafael Campalans, Bernat Lassaletta i Ventura Gassol. Fotografia publicada a *Mundo Gráfico* (7 de març de 1923).

essencials relatius a la gènesi de la teoria quàntica: correspondència, manuscrits, apunts, quaderns de laboratori i entrevistes amb físics com M. Planck, A. Einstein o N. Bohr, entre molts d'altres (vegeu Thomas S. Kuhn, ed. *Sources for the history of quantum physics*. Filadèlfia, 1967). Compilat en els anys seixanta, l'arxiu va contribuir a la preservació d'una documentació excepcional i ha esdevingut un model per a altres actuacions sobre el llegat documental de la ciència contemporània. L'American Philosophical Society, responsable de l'arxiu, ha posat un zel extraordinari a l'hora de limitar-ne la difusió, i no permet, en general, l'existència de més d'una còpia a cada un dels països que l'han sol·licitada. Això fa que la seva disponibilitat a la UAB sigui molt més remarcable.

Fons Millàs

La biblioteca de Josep Maria Millàs i Vallicrosa, preservada i augmentada pel seu fill Eduard Millàs i Vendrell (1937-1999), complementa admirablement les col·leccions de monografies i revistes de la secció d'Història de la Ciència de la Biblioteca de Ciències i d'Enginyeries i, en menor grau, els fons de les biblioteques de Medicina i d'Humanitats. Josep M. Millàs i Vallicrosa va ser un prestigiós filòleg i historiador de la ciència, fundador d'una escola d'arabistes a la Universitat de Barcelona, que ens ha ensenyat una part substancial d'allò que sabem sobre la ciència a l'Espanya i a la Catalunya medievals. La seva biblioteca no només té un valor científic inestimable, sinó que també reflecteix els interessos i les afinitats historiogràfiques de l'home que la va reunir.

El fons Millàs inclou unes 1.300 monografies sobre ciència àrab, instruments científics, poesia hebrea medieval, història de l'astronomia i de les matemàtiques, i historiografia de la ciència; diverses sèries de publicacions periòdiques (entre les quals destaquen quaranta volums de les revistes *Isis* i *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, que complementen les sèries de la UAB); i la col·lecció gairebé completa de les obres de Josep Maria Millàs. A banda de l'enorme valor simbòlic del seu fons, les obres que el formen amplien substancialment les possibilitats per a la recerca en història, filologia i història de les ciències a l'Autònoma. Només ens serà possible d'indicar, amb alguns exemples, la riquesa i la diversitat dels materials adquirits.

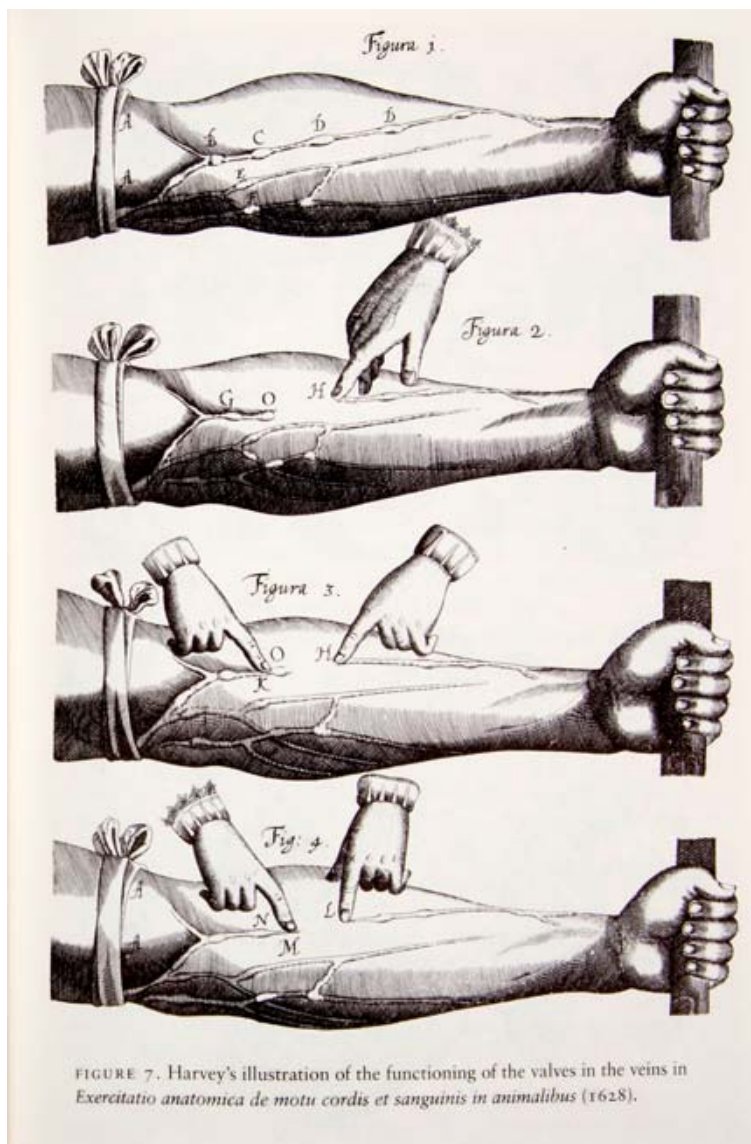
Naturalment, moltes de les obres que comprenen el fons tenen a veure amb la ciència àrab a Al-Andalus. Millàs va impulsar l'edició, en català primer i en castellà després de la Guerra Civil, de textos clàssics de la ciència àrab i hebrea, com ara el *Llibre de geometria* d'Abraham Bar Hiyya Ha-nasi (traduït de l'hebreu i publicat a Bar-

celona, el 1931, per l'editorial Alpha de la Fundació Francesc Cambó). Abans que Millàs s'hi interessés, la ciència no havia estat objecte d'atenció específica per part dels arabistes espanyols, però el fons inclou l'exemple més destacat de l'interès primerenc d'aquesta escola per l'edició de textos científics: el *Compendio de álgebra de Abenbédér* (Madrid: Centro de Estudios Históricos, 1916), editat pel matemàtic José A. Sánchez Pérez (1881-1958). D'altra banda, el fons també inclou edicions cabdals en anglès, a càrrec d'historiadors tan prestigiosos com Otto Neugebauer (*The astronomical tables of Al-Khwarizmi*, Copenhaguen: Ejnar Munksgaard, 1962); Bernard R. Goldstein (*Ibn al-Muthannâs commentary of the astronomical tables of al-Khwarizmi*, New Haven: Yale University Press, 1967); E. S. Kennedy (*The planetary equatorium of Jams-hid Ghiyath Al-Din Al-Kashi*, Princeton: Princeton University Press, 1960); i Ros-hi Rashed (*Al-Tusi, Sharaf Al-Din, Oeuvres mathématiques*).

L'astronomia hi està particularment ben representada. A banda de les obres que ja hem citat, podem destacar quatre volums monumentals pertanyents a l'edició de Manuel Rico dels *Libros del Saber de Astronomía*, d'Alfons X el Savi (Madrid: Eusebio Aguado, 1863), la *Histoire de l'astronomie du moyen âge*, de Jean Baptiste Joseph Delambre (París: Courcier, 1819), o els dos volums del *Handbuch der Astronomie: ihre Geschichte und Literatur*, de Rudolf Wolf (Zuric: Schulthess, 1890-1892). Com que l'estudi de l'astronomia medieval no es pot deslligar de l'estudi dels instruments d'observació, el fons conté nombrosos treballs importants sobre instruments astronòmics medievals, com ara *I globi di Vincenzo Coronelli*, de Maria Luisa Bonelli (Florència: Olschki, 1960), el text d'E. S. Kennedy sobre el planetari ja esmentat, o *L'astrolabe: histoire, theorie et pratique*, de Raymond d'Hollander (París: Institut Océanographique, 1999), una de les obres adquirides recentment.

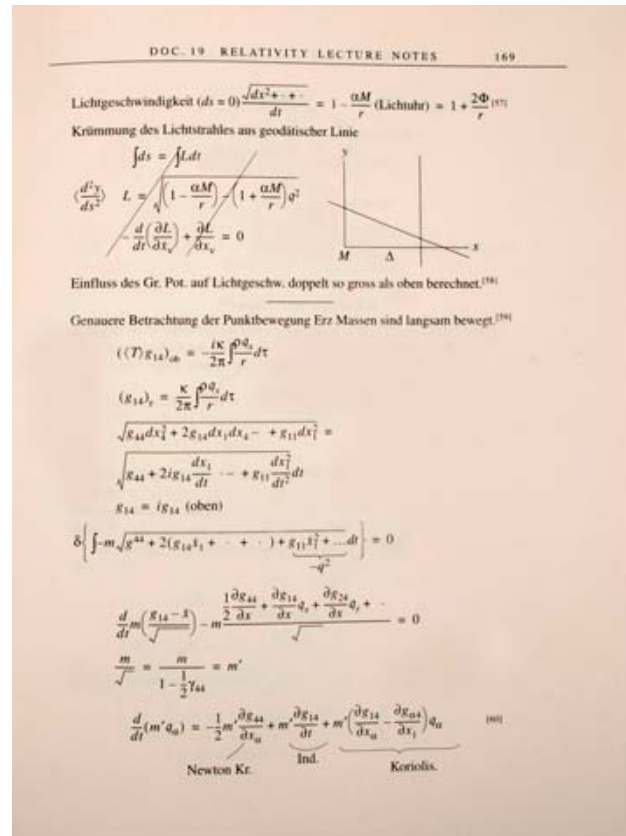
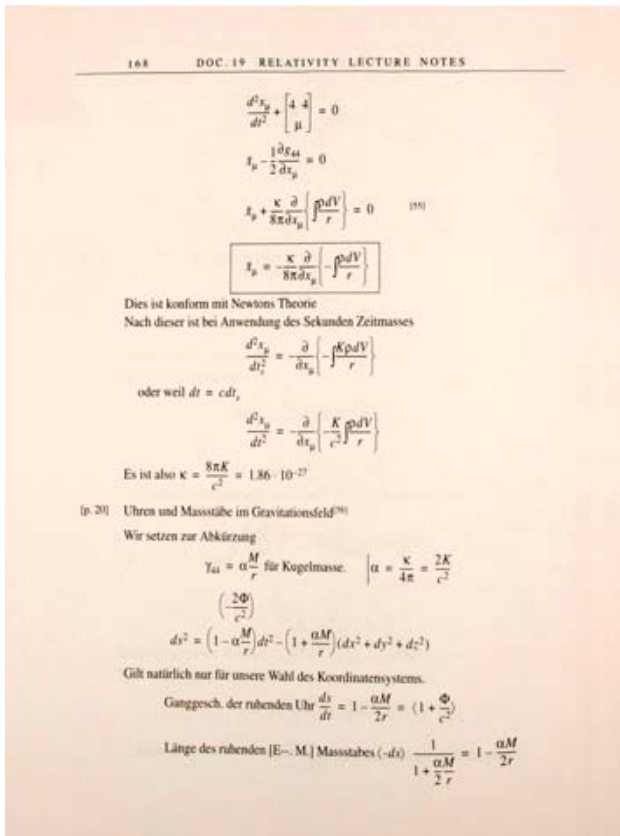
Aquest caràcter dual és propi de moltes de les obres del fons Millàs, i en particular d'aquelles que fan referència a la història de les matemàtiques, ja que el fons inclou obres de referència fonamentals que fins ara eren absents de les biblioteques de les universitats catalanes. Destaquem per la seva importància l'edició de les *Vite di matematici arabi*, de l'autor renaixentista Bernardino Baldi (Roma: Tipografia delle Scienze Matematiche e Fisique, 1874), els quatre volums de la *Histoire des sciences*

Il·lustració de William Harvey que mostra el funcionament de les vàlvules de les venes al llibre *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* (1628).

mathématiques en Italie depuis la renaissance des lettres jusqu'à la fin du dix-septième siècle, de Guillaume Libri (París: Renouardi, 1838-1841), i dos volums de les *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, de Moritz Cantor (Berlín: Teubner, 1913-1922), que només existia en format de microforma a la mateixa UAB. Algunes d'aquestes obres són d'interès evident per al bibliòfil, la qual cosa potser explica que l'edició de les *Vorlesungen* de Cantor dugui l'ex-libris de Rafael Patxot (1872-1964), l'editor de l'Assaig de Millàs, un meteoròleg, mecenes i bibliòfil exiliat durant la Guerra Civil. Només podem conjecturar com va anar a parar el llibre a mans de Millàs en el tumult de la República i la Guerra Civil, i felicitar-nos que ara estigui sa i estalvi en una universitat pública.

Dues pàgines de l'obra *The collected papers of Albert Einstein* amb notes sobre la relativitat.

Un altre dels aspectes més rellevants d'aquesta col·lecció són les monografies d'història de la ciència. Acabem de fer referència a algunes d'elles, però no podem deixar d'assenyalar la presència de clàssics de la historiografia com *La ciencia española*, de Marcelino Menéndez y Pelayo (3a edició, Madrid: Pérez Dubrull, 1889), l'obra d'Hélène Metzger *Newton, Stahl, Boerhaave et la doctrine chimique* (París: Félix Alcan, 1930), un dels *Manuale di storia della scienza*, d'Aldo Mieli (Roma: Leonardo da Vinci, 1925), *La ciencia árabe en la Edad Media*, de José A. Sánchez Pérez (Madrid: CSIC, 1954), o una traducció castellana de Sarton, *Historia de la ciencia y nuevo humanismo* (Rosario, Argentina: Rosario, 1948).

Finalment, hi ha les obres del mateix Millàs i la seva dona, la historiadora Francisca Vendrell i Gallostra (1902-1994). Les publicacions més importants de Millàs ja eren a l'Autònoma, però ara se'n completa la col·lecció amb, entre d'altres, la seva pri-

mera monografia, *Documents hebraics de jueus catalans* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1927) o el seu *Inventari de llibres de jueus gironins* (Barcelona, 1932). El fons també inclou una col·lecció de separates i material d'arxiu que esperem que pugui ser classificat i posat a l'abast dels historiadors ben aviat.

El fons Ravetllat-Pla

Ramon Pla i Armengol va néixer a Alentorn (Lleida) l'any 1880. Va estudiar Medicina a Barcelona i, després de llicenciar-se el 1904, va exercir uns quants anys com a metge al poble lleidatà d'Albesa. El 1908, l'any en què es va doctorar, va ingressar al Cos de Metges de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, alhora que col·laborava amb el Laboratori Municipal de Bacteriologia a causa del seu gran interès per la tuberculosi, malaltia a què va dedicar la seva vida professional. Va ser director de la revista *Annals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya*, òrgan d'expressió d'una institució de la qual també va ser secretari general entre 1908 i 1912. Així mateix, va ser membre de l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya i cofundador del Sindicat de Metges de Catalunya el 1920. Dos anys més tard, va fundar, amb el veterinari Joaquim Ravetllat i Estech (1871-1923), l'Institut Ravetllat-Pla (del qual parlarem més endavant), on s'elaboraven productes antituberculosos. Compaginava la seva tasca científicointustrial com a fisiòleg i propietari d'un laboratori privat amb la seva militància al Partit Socialista Obrer Espanyol i col·laborava assiduament amb *El Socialista*, el seu òrgan d'expressió. La seva doble condició d'empresari i de socialista va fer que rebés retrets des dels dos extrems de l'arc ideològic.

Durant l'any 1932 va ocupar el càrrec de president dels Jurats Mixtos d'Arts Gràfiques per mitjançar en els conflictes entre empresaris i obrers d'aquest ram. Ja com a militant del PSUC, va ser elegit diputat pel Front Popular el 1936. Acabada la Guerra Civil, es va exiliar a Mèxic, on va participar, juntament amb els catalans Ricard Mestre i Miquel A. Marín, també exiliats, en la creació d'Ediciones Minerva el 1940. L'any 1948 es va acollir a les mesures de gràcia promulgades pel règim franquista i va tornar a Barcelona, cosa que el va fer mereixedor d'una crítica molt severa per part dels seus antics companys del PSUC. Completament marginat de la política, va morir el 1958 a la seva casa-laboratori de Barcelona.

Seu de l'antiga biblioteca de l'Institut Ravetllat-Pla.

Durant el primer terç del segle xx, la polèmica a Espanya sobre la diferent identitat del germen responsable de la tuberculosi i, per tant, de l'obtenció de productes immunitzadors a partir d'aquests gèrmens es va caracteritzar per la discussió entre els partidaris del BCG (que seguia els postulats de Pasteur) i els de la vacuna antialfa de Jaume Ferran i Clua (1852-1929), basada en una teoria pròpia sobre el bacil responsable de la malaltia. No obstant això, una altra teoria singular sobre el germen tuberculós (també al marge del que acceptava la ciència oficial), elaborada pel veterinari Joaquim Ravetllat i Estech, va tenir el suport sense pal·liatius de Ramon Pla.

L'any 1919, tots dos científics van començar a treballar junts fins al punt que la teoria que proposaven per explicar l'origen i el tractament de la tuberculosi es va arribar a conèixer com a teoria Ravetllat-Pla. Amb aquest fonament, Ramon Pla va fundar, a principis dels anys vint del segle passat, l'Institut Ravetllat-Pla, un laboratori farmacològic dirigit a investigar la malaltia però, sobretot, a fabricar i a comercialitzar dos productes antituberculosos: l'hemoantitoxina Ravetllat-Pla i el sèrum Ravetllat-Pla, obtin-

guts tots dos de cavalls immunitzats contra les «toxines més actives de la bactèria tuberculosa». Ramon Pla va invertir tota la seva fortuna personal en la creació d'aquest institut, el nom del qual no va modificar després de la mort de Joaquim Ravetllat, el 1923. Al cap de tres anys, el 1926, aquesta institució va establir llaços comercials amb diversos països sud-americans, on va obrir sucursals. Primer al Brasil, a Cuba i a Mèxic, tres països amb un gran pes demogràfic i econòmic. Després a l'Argentina, a Colòmbia, a l'Equador, a Veneçuela i a la República Dominicana; i també a les Filipines, a l'altre cap del món. Entre els països europeus, l'Institut enviava els seus productes a Portugal, Iugoslàvia, Bèlgica, Txecoslovàquia i Alemanya.

Des del primer moment, la campanya de propaganda va tenir un paper decisiu en la viabilitat de la iniciativa empresarial. Amb aquesta finalitat es va fundar el butlletí *La Clínica. Revista Mensual Hispano-Americana de Ciencias Médicas* (1924-1936), canal publicitari dels nous recursos terapèutics per excel·lència. Per tal de reforçar aquesta estratègia, l'empresa farmacèutica va editar un seguit d'obres sota l'epígraf *Publicaciones del Instituto Ravetllat-Pla*, que ens mos-

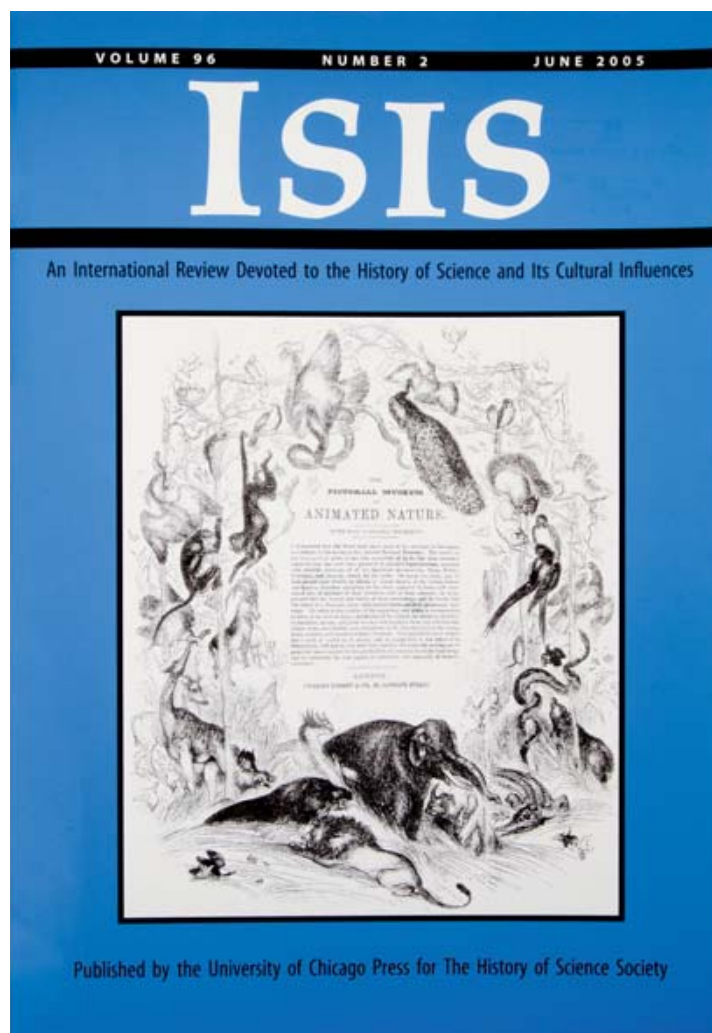
Tycho Brahe, 1598.
La il·lustració ens mostra l'observatori del famós astrònom amb el seu gran quadrant mural per estudiar el moviment dels estels.

tren de quina manera el programa de recerca de l'Institut estava condicionat pel seu paper com a fabricant d'aquests sèrums comercials. Poc després de la fi de la Guerra Civil, el laboratori va començar a treballar sota la direcció de Núria Pla i Montseny, llicenciada en Medicina el 1940, perquè va poder completar els seus estudis iniciats durant el període republicà i interromputs per la Guerra Civil. L'Institut va estar en funcionament fins al principi dels anys setanta, en què el sèrum antituberculós, tot i competir durant anys amb els antibiòtics, es venia com un «eficaç reconstituent orgànic».

La biblioteca constava d'uns tres mil volums i ocupava un lloc privilegiat dins l'Institut, signe inequívoc de la importància que Ramon Pla donava a aquesta estança. Situada al primer pis, al costat del seu despatx i sobre les diferents sales on es fabricaven i s'empaquetaven els productes farmacològics, disposava de dues grans taules envoltades de còmodes cadires de braços i de prestatges de fusta, i tenia uns grans finestrals des d'on es gaudia d'una vista panoràmica de Barcelona. A més de les monografies, que superen el miler, destaca la seva hemeroteca amb gairebé nou-centes revistes, juntament amb un miler de fullets i separates singulars.

Tot i que els fons d'aquesta biblioteca no han estat catalogats, i mentre se n'espera un estudi en profunditat, podem avançar tres elements que la caracteritzen. En primer lloc, la seva dedicació gairebé exclusiva a la tuberculosi, que la converteix en l'única biblioteca d'aquestes característiques dins l'Estat espanyol durant el període corresponent a la primera meitat del segle xx, justament la franja de temps en què la tuberculosi era la primera causa de mort al món occidental. En segon lloc, la diversitat disciplinària dels seus fons, que recullen la problemàtica que aquesta malaltia plantejava des de la medicina, la farmàcia i la veterinària. Finalment, i a causa de l'orientació geogràfica i comercial, i de l'intercanvi de la revista *La Clínica* amb altres publicacions periòdiques, l'existència d'un gran nombre de col·leccions editades en països sud-americans entre els seus fons. Aquestes característiques exclusives fan d'aquesta biblioteca una font imprescindible per al coneixement de l'origen i el desenvolupament de la indústria catalana, en la seva vessant mèdica, farmacèutica i veterinària, així com de les seves relacions amb els països llatinoamericans. Algunes de les col·leccions del període que tractem només es troben en aquesta biblioteca. A tall d'exemple, citarem les següents: *Revista Brasileira de Tuberculose*, *Revista Médico-cirurgica do Brasil*, *La Prensa Médica Argentina*, *La Medicina Argentina*, *The American Review of Tuberculosis*, *Revista Médica de Chile* i *Vida Nueva* (l'Havana).

La revista més antiga en llengua anglesa dins el camp de la història de les ciències (1913). La portada d'aquest número reproduïx la primera pàgina de l'obra *The Pictorial Museum of Animated Nature*, publicada a Londres el 1844.

El fons d'història de la informàtica

L'any 2002 es va crear un grup de treball integrat per personal de la Biblioteca, el Servei d'Informàtica, el Departament d'Informàtica i el CEHIC. L'objectiu del grup era crear un nou fons bibliogràfic dedicat a la història de la informàtica. La proposta naixia d'un sentiment compartit sobre l'interès de preservar la història recent d'una tecnologia —la informàtica— que ha tingut un impacte extraordinari des de mitjan segle xx. Aquest propòsit era congruent amb la necessitat de traslladar al fons històric documents sobre informàtica que havien quedat tècnicament obsolets per l'evolució del coneixement científic.

Des del primer moment, es va considerar dotar el fons de certa singularitat respecte de col·leccions similars d'àmbit internacional. En conseqüència, es va optar per especialitzar la col·lecció en el desenvolupament i la divulgació de la informàtica a Espanya prestant una atenció especial a l'àmbit català. Aquesta vocació local permet evitar la dispersió d'esforços i conferir una màxima exhaustivitat a la col·lecció, sense perdre de vista l'abast gairebé universal de la revolució informàtica. La Biblioteca d'Història de la Informàtica ha adquirit bibliografia especialitzada i ha incrementat el seu fons mitjançant l'adquisició de nous fons procedents de biblioteques, departaments i serveis de la UAB, i també de donacions individuals. A més, ha portat a terme una campanya destinada a potenciar els donatius de persones i institucions, i ha iniciat contactes amb empreses amb l'objectiu de recuperar la memòria històrica de la informàtica a Catalunya. Aquest esforç podria culminar a llarg termini amb la creació d'un arxiu amb documentació d'institucions i empreses del país relacionades amb la informàtica, que tindria com a referent experiències internacionals com la del National Archive for the History of Computing (Regne Unit).

Les col·leccions singulars o especials de les biblioteques constitueixen un ampli ventall documental i intel·lectual. Sovint són col·leccions independents del conjunt del dipòsit general de la biblioteca. Estan formades per documents amb suports o característiques físiques pròpies (mapes, vídeos, suports musicals, etc.) i molt sovint són fruit de donatius o llegats que, generosament, han estat cedits a la Universitat. Altres vegades han estat adquirides per la institució universitària. En tot cas, són un element diferenciador i un dels principals actius de les biblioteques de la Universitat Autònoma de Barcelona.